

Bragt i Nordisk Museologi nr. 1-2005:

Industrisamfundets kulturhistoriske betydning

Lars K. Christensen

I 1880 bragte dagbladet *Nationaltidende* en reportage fra stormagasinet Magasin du Nord i København. Reportagens forfatter var tydeligvis imponeret af hvad han så:

Overalt har massen slået mig, de store mængder af alt muligt. Alt dette er modbevis mod den evig gentagne sætning om vore små forhold, thi dette er stort. Der er uendeligheder af hvide gardintøjer lige så vel som af bændler, blomster i dyngewis, kæmpestabler af gulvtæpper, bjerge af damask, hav af sengefjer, en mængde senge, modelkjoler i dusinvis, pragthatte i store kasser

Så overvældet var forfatteren, at det gav ham problemer med at beskrive hvad han havde set:

Overfor et foretagende som dette har feuilletonisten [...] en vanskelig opgave. Stoffet overvælder ham, man kan ikke novellistisk få fat på disse store rum, men tumler med tal, som et almindeligt menneske [...] vanskeligt kan udfylde, man kan ikke gå i detaljer, man vil antyde alt og får derfor intet fuldt med, man drukner i mængden, ved ikke, hvor man skal begynde for at kunne omfatte det hele. Så bliver, hvad man skriver, snarest kun anekdoter, det skildrede bliver borte, man lader det bero ved indfald¹

Nogle år før, i 1867, havde Karl Marx indledt det første bind af sin monumentale analyse af kapitalismen med konstateringen: ”Den samfundsmæssige rigdom, som hersker i den kapitalistiske produktionsmåde, fremstår som en vældig ophobning af varer”.²

For Danmarks vedkommende kan vi sætte omtrentlige tal på udviklingen: markedsværdien af den samlede produktion voksede med 4.565 % på de 150 år fra 1820 til 1970³. Denne uhyre vækst afspejler til dels, at en stigende mængde af tjenesteydelser og genstande, som under alle

omstændigheder ville være blevet forbrugt, bringes på markedet og får varekarakter. Men væksten afspejler især, at den samlede mængde af ting som vi forbruger og omgiver os med, ikke mindst de industrielt fremstillede, er steget ganske voldsomt.

Det er på denne måde, som den vældige ophobning af varer, at industrisamfundet kommer til os, i sin umiddelbare, sanselige form. Det er denne erfaring af de mange varer, som vi som mennesker i det moderne industrisamfund er fælles om, uanset klasse, køn, etnicitet eller andre forskelle⁴.

Oplevelsen kan, som det indledende citat gav udtryk for, være overvældende.

Reportagen fra Magasin du Nord var skrevet af Herman Bang. Bang blev senere kendt som skønlitterær forfatter, og som en af de fremmeste repræsentanter for det moderne gennembrud i dansk litteratur. Når et så fintfølede gemyt og en så kreativ pen næsten blev slået omkuld ved opgaven, så er det vel ikke så mærkeligt, at vi museumsfolk også kan have vore kvaler med at indfange og beskrive industrisamfundets kulturarv? Hvilke, af den tilsyneladende uendelige mængde af genstande, skal vi udvælge, og underkaste den særlige proces, som forandrer dem fra at være varer og ting, til at være museumsgenstande?

I Danmark er de kulturhistoriske museer forpligtet af Museumsloven til at anlægge repræsentative samlinger⁵. Ideen om at museale samlinger skal være repræsentative, er et barn af det 18.

århundredes evolutionisme. Der skulle opstilles taxonomier og etableres serier af genstande, som kunne tjene til oplysning om den menneskelige udviklingshistorie⁶.

Selv om vi har lagt evolutionismen bag os, består problemet omkring repræsentativitet imidlertid stadigvæk. Vore samlinger er altid mindre end fortiden i sig selv, og vil i den forstand altid være en fortolkning eller en repræsentation gennem et udvalg. Derfor må vi også gøre os overvejelser over karakteren af denne repræsentation, og de kriterier vi lægger til grund for den.

Der findes i Danmark en mængde museer, som arbejder med nyere tids kulturhistorie ud fra hver deres indfaldsvinkel. Nogle har et lokalt virkeområde, andre er landsdækkende specialmuseer – og

så findes der et enkelt Nationalmuseum. Det er ikke bare legitimt men også nødvendigt, at museerne tager udgangspunkt i det ansvarsområde som nu en gang er deres, når de fastlægger deres egen, konkrete indsamlings- og formidlingspolitik for industrisamfundets kulturarv.

Men det er også klart, at vi ikke alene kan tage udgangspunkt i mængden af genstande – eller rettere: i den mængde af genstande, som vi måtte kende fra vort eget ansvarsområde. Gør vi det, er der stor risiko for, at vi fortaber os i detaljen og mister overblikket. Museernes samlede indsats for industrisamfundets kulturarv risikerer at bliver spredt og partikulær.

Ind imellem må vi tage os tid til at hæve blikket over vore egne samlinger, og føre en fælles diskussion om den principielle karakter af det emne vi har for os. Hvad er det for særlige træk, som ud fra et kulturhistorisk synspunkt adskiller industrisamfundet fra andre epoker?

I det følgende vil jeg netop lægge op til sådan en diskussion. Samtidig vil argumentere for tre overordnede emner, som bør prioriteres højt i museernes dokumentation og formidling af industrisamfundets kulturhistorie: produktionen, moderniteten og industriarbejderne.

Forbrug, produktion og sociale relationer

Et af de forskningsfelter, som i de senere år har fokuseret på industrisamfundets kulturhistorie, er det som i den angelsaksiske verden kaldes *material culture studies*. Her har man især beskæftiget sig med den kulturelle praksis, som skabes gennem forbrug.

Orvar Löfgren har sammenlignet material culture studies med den etnologiske tradition, og bemærker at de to har interessen for tingene – det materielle – til fælles. Men samtidig adskiller de sig ved deres emneområder. Mens den klassiske etnologi interesserede sig for tingenes produktion, så er typiske emneområder for de nye studier sådanne som shopping, mode, boligindretning, medieforbrug, etc. Det har også bredere implikationer for den kontekst, som tingene tolkes ud fra. Löfgren citerer en bogtitel, som han opfatter som symbolsk: *From Class Struggle to the Politics of Pleasure*. Mens Löfgren ser positivt på tingenes tilbagevenden i kulturhistorien, som den kommer

til udtryk i material culture studies, så savner han samtidig opmærksomhed om *produktionen* af ting, om arbejdet og arbejdets kulturelle betydning⁷. Jeg deler synspunktet. Vil vi forstå industrisamfundets kulturhistoriske betydning, må vi efter min mening tage udgangspunkt i produktionen.

For at forstå hvilke kulturelle konsekvenser den industrielle produktionsform har haft, må vi betragte dens historiske udvikling. Den industrielle revolution var en langstrakt proces, som tog sin begyndelse i den engelske tekstilproduktion fra slutningen af 1700-tallet. Det er velkendt, at udviklingen frem mod en fabriksindustri også involverede andre former, som f.eks. forlagsindustri⁸. Det er også en kendt del af fortællingen om den industrielle revolution, at den omfattede en successiv introduktion af nye teknologier. Som eksempel kan nævnes tekstilindustrien, hvor ny teknologi blev sat ind for at løse balanceproblemer mellem de to grundlæggende funktioner, vævning og spinding, men samtidig skabte ny ubalance som førte til udvikling af ny teknologi: flyveskytten forøgede efterspørgselen efter garn, hvilket førte til mekanisering af spindingen, som igen skabte så stort overskud af garn at man måtte mekanisere vævningen for at den kunne følge med.⁹

I en traditionel opfattelse var det den menneskelige snilde og opfindertrang der skabte teknikken, og teknikken der skabte industrien. Men i 1974 publicerede økonomen Steven Marglin en artikel med titlen "What do bosses do?"¹⁰. Marglin kritiserede den opfattelse, at fabrikken først og fremmest var et produkt af den tekniske udvikling. Han hævdede, at fabrikken var en løsning på et organiserings og disciplineringsproblem i forlagssystemet.

Marglins påstand var, at den teknologi der anvendtes i de tidlige, engelske tekstilfabrikker, ikke adskilte sig væsentligt fra den der anvendtes i det forlagte arbejde. Det som gjorde fabrikken økonomisk mere rentabel end forlagssystemet var derimod kapitalistens mulighed for at øve direkte

kontrol med produktionsprocessen – det var disciplinen og overvågningen, som reducerede omkostningerne, ikke teknikken.

Marglins artikel gav anledning til en omfattende polemik om kontrol kontra teknologi som drivkræfter bag udviklingen af fabrikssystemet¹¹. Men hvis man betragter fabrikken og den industrielle produktionsform indenfor den kontekst, der udgøres af produktionsmåden, er der egentlig ingen grund til at de to synspunkter skulle udelukke hinanden.

I produktionsmådebegrebet indgår to typer af relationer: den ene er menneskenes relation til naturen – eller som Marx udtrykker det: Menneskets stofskifte med naturen. Det er en relation, som på et givent historisk tidspunkt kommer til udtryk gennem de produktivkræfter, som menneskene har udviklet, dvs. som noget grundlæggende teknologisk.

Den anden er menneskenes indbyrdes sociale relationer. Det er menneskenes indbyrdes magtrelationer – med ejendomsretten til produktionsmidlerne som den mest grundlæggende – som giver enhver produktionsmåde sin særlige karakter.

Derfor kommer begge de to typer af relationer også til udtryk i den industrielle produktionsform, som jo er indskrevet i den kapitalistiske produktionsmåde. På den ene side har den industrielle produktionsform en teknologisk side – den handler om at bringe de mest hensigtsmæssige teknikker og organisationsformer i spil, i forhold til at opnå et givent produkt ud fra bestemte forudsætninger. Eksempelvis så fik den klassiske fabriksbygning – Arkwright-bygningen – sit karakteristiske udseende af bestemte tekniske årsager: den blev høj og smal, fordi det var den måde hvorpå man med den tids byggematerialer kunne sikre dels transmission af kraft med det mindste energitab, dels det bedste indfald af dagslys i bygningen.¹²

Men det er lige så indlysende, at den industrielle produktionsform også handler om magt. Enhver der har stiftet bekendtskab med arbejdsreglementer fra danske fabrikker fra midten af 1800-tallet

må give Marglin ret i, at fabriksorganiseringen i høj grad også handlede om kontrol og disciplinering.

I den kapitalistiske produktionsmåde opstår merværdien, når lønarbejderen producerer en værdi, som er større end den løn han får udbetalt. Men mængden af merarbejde er ikke fastlagt – og kan ikke fastlægges – på forhånd. Lønarbejderen stiller sin arbejdskraft til rådighed i et givent tidsrum. Det er så op til ledelsen at udtrække så meget arbejde som muligt i det givne tidsrum. Det er den fundamentale problemstilling bag en hvilken som helst variant af *management*.

Marx's analyse af arbejdsprocessen byggede på den antagelse, at arbejdsindsatsen udelukkende blev afgjort af graden af kontrol og økonomisk tvang. Historien viser imidlertid, at der i lige så høj grad kan være tale om, at arbejdsindsatsen fastlægges i en form for konsensus mellem arbejdere og ledelse – man kan sige at der findes et kontinuum af muligheder, fra de drakoniske fabriksreglementer til de selvstyrende grupper, uden at der heri nødvendigvis også ligger en påstand om en bestemt kronologisk udviklingslogik.

Sociologen Michael Burawoy har udviklet en teori om hvordan forskelle i markedsvilkår, i udbuddet af arbejdskraft og i den statslige intervention fører til forskellige typer af fabriks-regimer. Det er en grundlæggende pointe hos Burawoy, at mennesker igennem arbejdet ikke bare producerer ting, men også reproducerer sociale relationer og erfaringer. Eller med andre ord:

*Enhver sammenhæng som indbefatter arbejde indeholder en økonomisk dimension (produktion af ting), en politisk dimension (produktion af sociale relationer) og en ideologisk dimension (produktion af erfaringer om de sociale relationer)*¹³

Burawoy har fat i en grundlæggende pointe, når han placerer arbejdet som brændpunkt, også i produktion og reproduktion af sociale relationer og erfaringer – og dermed af kultur¹⁴.

Konsekvensen af denne tankegang for museernes praksis er, at vi må påtage os at indsamle og dokumentere et udvalg af industrielle produktionsformer, af ledelsesformer og af

arbejdspladskulturer. Det kan ske gennem hjemtagning af genstande til museerne. Men vi bør også arbejde for at et passende antal signifikante industrielle anlæg bevares in situ – vel at mærke ikke kun som tomme skaller, men med deres tilhørende produktionsanlæg mv.

For de ældre industrielle anlæg, er vi allerede nu så sent ude, så det i praksis vil være held og tilfældigheder som afgør, hvilke anlæg vi overhovedet vil få mulighed for at tage hånd om. For den industri, som endnu er i drift, vil der imidlertid være mulighed for at gå mere systematisk til værks. Museerne bør naturligvis støtte deres udvælgelseskriterier på den eksisterende industrihistoriske forskning. Vores indsats må basere sig på viden, og ikke på hvad vi tror vi ved – som f.eks. den vidt udbredte myte om, at stort set al dansk industri er relateret til landbruget.

Indsamling kan tjene rent industri- eller teknologihistoriske formål, som f.eks. at kunne dokumentere for eftertiden, hvordan en bestemt produktion har fundet sted. Men det er vigtigt, at der også indsamles ud fra et bredere kulturhistorisk sigte, som kan dokumentere ikke blot produktionen af ting, men også produktionen af sociale relationer. Også her kan museerne trække på den eksisterende forskning. Ikke mindst i Norden er der gennem de seneste par årtier produceret en række studier af såvel enkelte virksomheder som hele brancher, med vægt på industriarbejdets kultur. Den store udfordring er naturligvis, hvordan vi dokumenterer og formidler sociale relationer og kulturel praksis gennem industriarbejdets genstande. Her har vi stadigvæk brug for en høj grad af fælles erfaringsdiskussion og metodeudvikling.

Abstraktion af rum og tid

Den industrielle produktionsform skabte ikke bare nye sociale relationer. Den forandrede også nogle af de mest grundlæggende kulturelle kategorier, som rum og tid.

Al arbejde finder sted på et fysisk sted, en lokalitet. Men i industrien blev lokaliteten samtidig overlejret af et abstrakt rum. Væveren på Brandts Klædefabrik i Odense stod fysisk placeret i en vævesal på 3. sal i en bygning midt i byen. Men han eller hun var også placeret i en anden

rumlighed, som var et resultat af den industrielle arbejdsdelings tekniske logik: vævning kom efter kædeskæring og før nopning – uanset de fysiske lokaliseringer af disse funktioner. I denne forstand var der tale om et abstrakt rum. Det betød imidlertid ikke, at det ikke havde reel betydning i dagligdagen. Tværtimod: hvis kædeskæringen var dårlig udført, gik det ud over væverens akkord, og hvis væveren sjuskede, ville han få klager fra nopperskerne.

Men det abstrakte rum omfattede ikke kun fabrikken. Det startede måske med klipning af fårene i Argentina og sluttede med afsætning af den færdige vare i København. Og hvis verdensmarkedsprisen på uld blev for høj, eller hvis kunderne i København skiftede smag og foretrak bomuldsvarer frem for uld, så kunne væveren i Odense blive arbejdsløs.

Det abstrakte rum indebærer, at der kan eksistere betydningsfulde sociale relationer mellem mennesker som er adskilte fra hinanden, og måske aldrig vil mødes i den fysiske verden. For industriarbejderen er det abstrakte rums grænser i sidste ende det kapitalistiske verdensmarkeds grænser. Og det abstrakte rum er struktureret ud fra en række rationaler, som ligger udenfor hans eller hendes egen, umiddelbare rækkevidde, fra markedet til beslutningerne hos væveriets tekniske ledelse¹⁵.

Sociologen Anthony Giddens fremhæver netop det, at lokaliteter bliver gennemsyret og formet af sociale påvirkninger på lang afstand, som et karakteristisk træk ved det moderne samfund. I det moderne dækker lokalitetens synlige former over andre, fjernere relationer, som i virkeligheden bestemmer dens natur¹⁶.

Også tiden blev en anden. I traditionelle samfund er tiden som oftest knyttet til noget konkret: et sted, en begivenhed eller et naturfænomen. Det første skridt på vejen mod den abstrakte tid, var at inddele dagen i timer af samme standardiserede længde, året rundt – i modsætning f.eks. til timer der varierede med dagens længde, således at der altid var det samme antal timer mellem solopgang og solnedgang.

Jacques Le Goff har lanceret den tese, at den standardiserede tid blev udbredt, fordi man i de gryende industribyer installerede klokketårne med det formål, at kunne markere arbejdsdagens begyndelse og afslutning på et fast tidspunkt, året rundt. Men som Richard Biernacki har bemærket, så ville fabriksejerne ikke nødvendigvis have økonomisk gevinst af at indføre faste arbejdstider. Så længe man behøvede dagslys for at arbejde, ville det i praksis bare betyde indskrænket arbejdstid om sommeren, i forhold til et system hvor arbejdstiden var fastlagt fra daggry til solnedgang. Ifølge Biernacki, så var fordelene ved den standardiserede tid først og fremmest, at den gjorde tid – herunder ikke mindst arbejdstid – til et objekt, som kan købes og sælges og investeres i på en standardiseret måde. Tiden blev – både overført og bogstaveligt – noget man kunne regne med¹⁷.

Udlejring og ekspertsystemer

Industrisamfundet skabte ikke bare rummets og tidens abstraktion. Industrisamfundet skabte også en ny type infrastruktur. Telekommunikation gjorde det muligt at tale sammen og lettere at skrive sammen på tværs af tid og sted, transportmidler gjorde afstande som før syntes uovervindelige helt overkommelige. I industrisamfundet kan mennesker agere socialt med hinanden, på tværs af tid og sted. Vi er ikke afhængige af, at stå ansigt til ansigt med andre mennesker for at have sociale relationer med dem. Det er den proces som Anthony Giddens kalder for *udlejringen*¹⁸ af de sociale relationer i det moderne samfund.

Den kapitalistiske produktionsmåde adskiller sig fra alle tidligere ved at kræve uophørlig akkumulation og reinvestering af kapital, hvilket igen betyder, at samfundet må være i stadig forandring. Marx og Engels udtrykte det dramatisk:

De stadige omvæltninger i produktionen, de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker bourgeoisie's tidsalder frem for alle andre [...] Alt fast og solidt fordufter... 19

Man kan også nøjes med, lidt mindre malende, at konstatere, at det danske samfund i 1890'erne opnåede så høje økonomiske vækstrater, at væksten for første gang i historien kunne karakteriseres som selvforstærkende – konjunkturbestemte tilbageslag forekommer, men som langsigtet tendens er økonomisk vækst den normale tilstand²⁰.

Kombinationen af en produktionsmåde som kræver stadig forandring, udlejningen af de sociale relationer på basis abstrakt tid og rum, og den kendsgerning at vi med den industrielle produktionsform lever i omgivelser, som næsten udelukkende er menneskeskabte, betyder at det moderne industrisamfundet er karakteriseret ved en uhyre kompleksitet. Sådan må det nødvendigvis være. Vi kan godt drømme om et enkelt samfund, hvor vi alle kan overskue konsekvenserne af enhver handling – men det lader sig ikke kombinere med industrisamfundet.

Det er imidlertid også de sociale relationers udlejning, som gør det muligt for os at leve i så komplekst et samfund. I det moderne samfund findes der særlige systemer, som organiserer store områder af vores materielle og sociale omgivelser, på basis af en bestemt teknisk ekspertise. Giddens kalder den slags systemer for *ekspertsystemer*²¹. Ekspertsystemerne gør det praktisk muligt for os at leve i et miljø, som er fyldt med menneskeskabte risici. Når jeg går op på tredje sal i et hus eller tager på rejse med et fly, så gør jeg det i forvisning om, at der findes systemer som sørger for at huse bliver bygget så de holder og at flysikkerheden er i orden. Ekspertsystemerne fjerner ikke risikoen. Men de skaber en tillid, som gør det muligt for os at leve med den. Det gør de på trods af – eller snarere fordi de er abstrakte systemer. De skaber en social relation mellem ansvarlige mennesker på tværs af tid og rum, uden at vi behøver at mødes personligt med ingeniører og flyveledere.

Kort sagt: Industrien producerer ikke bare varer – den producerer også den moderne verden.

Det er det andet overordnede tema, som bør afspejle sig i museernes arbejde med industrisamfundets kulturarv. Det er ikke noget nemt tema, for hvordan dokumenterer man tidens

og rummets abstraktion, de sociale relationers udlejring og ekspertsystemernes betydning gennem genstande? Forsøgsvis kunne man pege på de genstande, som vi betjener os af, når vi skal manøvrere i tiden og rummet. Det være sig konkret, i form af f.eks. tidsmålere og transportmidler. Men også i mere symbolsk forstand hvordan vi – individuelt og kollektivt – skaber os en moderne identitet gennem genstande, dvs. det felt som ikke mindst førnævnte *material culture studies* er fokuseret på.

Aktørerne

Historien gør ingenting selv – det er mennesker, der handler, og som gennem deres handlinger skaber historien. Det gælder også for industrisamfundets historie.

Blandt de historiske aktører finder vi de industrielle foretagere, som bidrog til at etablere og udvikle industriens virksomheder. Vi finder finansyrsterne, som gennem investeringer og opkøb bidrog til at skabe de industrielle koncerner. Vi finder de tekniske foregangsmænd, og senere ingeniørerne, som skabte det tekniske grundlag for industrien. Vi finder organisationsfolk og politikere, som byggede de institutioner op, som lagde industrisamfundet i faste rammer.

Men når vi taler om industrien som primus motor i skabelsen af det moderne samfund, så er der yderligere en gruppe, hvis betydning måske har været størst af alle: industriarbejderne.

Selv om der som nævnt er produceret en række studier af industriarbejdets historie, så er industriarbejderne stadigvæk fraværende som aktører i moderniseringsprocessen, når det gælder mainstream-historien og de populære fremstillinger²². Men faktum er, at industriarbejderne i høj grad spillede en aktiv rolle.

I sin nu klassiske artikel om tid og arbejdsdisciplin beskrev E.P. Thompson – uden dog at bruge begrebet – hvordan industriarbejderne tog aktiv del i skabelsen af den abstrakte tid:

Den første generation af fabriksarbejdere blev belært af deres chefer om tidens betydning. Den anden generation organiserede sig, og kæmpede for ti-timers

arbejdsdagen. Den tredje generation gik til kamp for 1½ times løn for en times overarbejde. De havde lært lektien – at tid er penge – næsten alt for godt²³

Naturligvis lærte de lektien. For de var jo netop placeret i den kapitalistiske produktionsmåde, som sælgere af tid, af arbejdstid. At tid er penge er ikke bare en ideologi, som moderniseringsprocessen trak ned over hovedet på en passiv arbejderklasse – det var en erfaring, som voksede ud af selve arbejdsprocessen. Det var en erfaring, som lagde grunden til lønkampen og den moderne fagbevægelse.

Der findes i øvrigt masser af eksempler, også fra dansk industri, på at arbejderne presser på for at få gennemført mere rationelle, mere objektive og mindre vilkårlige lønsystemer.

I begyndelsen af det 20. århundrede blev akkordlønnen på de Danske Statsbaners centralværksted i København fastlagt af mestrene. Den der stod sig god med mester, og forstod at fedte lidt, fik lov til at skrive lidt ekstra på akkordsedlerne. Til sidst blev systemet for meget for især de yngre, fagligt organiserede arbejdere. De opfattede det ikke bare som uretfærdigt, men også uværdigt, at de skulle snyde for at få en ordentlig løn. Til sidst henvendte de sig direkte til DSB's ledelse med dokumentation for forholdene, og der blev sat en større akkordrevision i gang. En af smedene skriver i sine erindringer:

Der skulle en ny generation til for at forhindre dette kaos, og skabe respekt om den organisation vi nu engang tilhørte. [...] Og derfor gik akkordsnyderiet sin sejrsgang, men en skønne dag måtte de [dvs. mestrene] stå ansigt til ansigt med kendsgernerne, og da var det os de havde sparket til, der overfor generaldirektøren forklarede mestrenes evneløse lønpolitik²⁴

Det overordnede begreb, som bedst samler industriarbejdernes måde at forholde sig aktivt til moderniseringsprocessen på, er begrebet solidaritet.

De lavsorganiserede håndværkere havde et stærkt fællesskab indenfor standen – men det var altid et konkret fællesskab, baseret på et personligt møde. Indenfor arbejderbevægelsens rammer kan man derimod udmærket være solidarisk med andre arbejdere, som man aldrig har mødt og aldrig vil møde, f.eks. ved at yde økonomisk støtte til strejkende arbejdere på en anden fabrik, i en anden by eller i et andet land. Solidariteten kan også være forskudt i tid, f.eks. når man betaler et fast beløb til en strejkefond, uden at vide konkret hvornår og til hvad pengene til sin tid vil blive brugt.

Solidariteten behøver ikke være knyttet til et konkret sted og en konkret tid. Solidariteten bygger ikke på noget konkret nærværende, som faget eller de *zünftige* ritualer – den bygger på noget så abstrakt som klasse. Derfor kan solidariteten fungere løsrevet fra en bestemt social kontekst – den kan *udlejres*.

Den proletariske modernitet

Den moderne arbejderbevægelse kan ses som en form for ekspertsystem: en organisationsform, som var baseret på udlejringen af de sociale relationer, på den abstrakte solidaritet frem for det traditionsbestemte fællesskab. Arbejderbevægelsen var udtryk for en klassebaseret, proletarisk modernitet. Arbejderbevægelsen var medskabende i det moderne projekt²⁵.

Som De samvirkende Fagforbunds – det nuværende LO's – første formand udtrykte det på den stiftende kongres 1898:

*Arbejderbevægelsen er [...] et naturligt Produkt af det moderne Samfund [og] den Armé, vi skaber, maa være stærk og fast, thi den skal erobre en Verden, og den maa være demokratisk ordnet; thi den skal udvikle Mennesker*²⁶

DsF-formanden havde noget at have sin optimisme i. Efter bølgedalen først i 1880'erne var den danske arbejderbevægelse på hastig fremmarch i 1890'erne. 75% af de mandlige og 20% af de kvindelige arbejdere var organiserede – i et komparativt perspektiv gjorde det den danske arbejderklasse til én af de bedst organiserede i verden.²⁷

Året efter blev der storlockout. Den blev sat i værk, fordi arbejdsgiverne efter eget udsagn ønskede at statuere et eksempel og vise, at de var ”Herre i eget hus”. Hertil svarede historikeren og den Socialdemokratiske partiteoretiker Gustav Bang, at det var en opfattelse som hørte til i det patriarkalske håndværk. Under moderne industri-kapitalisme kunne fabrikken ikke sammenlignes med arbejdsgiverens hus. Løn- og arbejdsvilkår måtte i stedet ses som et kontraktforhold mellem to parter, hvor den ene ikke på forhånd kunne være ene bestemmende.²⁸

Storlockouten i 1899 blev afsluttet med Septemberforliget – et klassekompromis, som lagde modsætningen mellem arbejde og kapital ind i faste, aftalebestemte rammer. Der blev opbygget et sæt af industrielle relationer, byggende på kollektive forhandlinger og aftaler, med staten som den mere eller mindre diskrete garant. Et ekspertsystem, som på den ene side udlejrede en lang række konfliktrelation – om løn, ny teknologi og meget andet – fra den direkte konfrontation på fabriksgulvet til faglige voldgifter, overenskomstforhandlinger, forligsinstitution og arbejdsret. Men som samtidig gjorde det muligt for arbejderklassen at virke som subjekt i skabelsen af det moderne industrisamfund.

Statistikken fortæller os, at industriarbejderne kun udgjorde et flertal blandt de erhvervsaktive i en relativ kort periode i midten af det tyvende århundrede. Men alligevel har den industrielle produktionsform præget samfundet mere end noget andet fænomen fra slutningen af 1800-tallet og til i dag.

Ikke bare fordi vi vores hverdag i stigende grad er blevet lagt an på, og blevet utænkelig uden forbrug af industriprodukter. Ikke bare fordi at industriens behov har præget samfundets infrastruktur, den fysiske planlægning, uddannelsessystemet og meget andet.

Men også – og måske vigtigst af alt – fordi den kultur og de værdier der blev skabt i det industrielle arbejde, gennem arbejderbevægelsen blev transformeret om til at være den bærende kultur blandt

danske lønarbejdere og i opbygningen af den danske velfærdsstat. Det danske industrisamfund kan således dateres tilbage til d. 5. september 1899, den dag Septemberforliget blev indgået.

Her er vi så fremme ved det, som bør være det tredje vigtige emneområde, for museernes beskæftigelse med industrisamfundets kulturarv: den industrielle arbejderklasse. Jeg tænker her på hverdagens social- og kulturhistorie. Men også på arbejderbevægelsens forskellige udtryk og på de manifesterede former for arbejderkultur. Ikke af hensyn til en højere politisk retfærdighed, men simpelthen fordi billedet af industrisamfundets kulturhistorie vil blive forvansket og mangelfuldt uden.

Lars K. Christensen

Museumsinspektør, ph.d.

Nationalmuseet, Danmarks Nyere Tid

Frederiksholms kanal 12

DK-1220 København K., Danmark

lars.k.christensen@natmus.dk

Litteratur:

Bang, Herman: *Reportager*. København 1983.

Biernacki, Richard: "Time cents: The Monetization of the Workday in Comparative Perspective". I: R. Friedland og D. Boden: *NowHere: space, time and modernity*. Berkeley 1994.

Burawoy Michael: *The Politics of Production*, London 1985.

Christensen, Lars K: "Fagbevægelsen og det moderne Danmark". *Arbejderhistorie*, nr. 4 1997.

Christensen, Lars K: *Smedesvend og Friherre – maskinarbejde og arbejdskultur i København 1890-1914*, København 1995.

Floris, Lene & Annette Vasström: *På museum – mellem oplevelse og oplysning*, Frederiksberg 1999.

Giddens, Anthony: *The Consequences of Modernity*, Cambridge 1990.

Hansen, Sv. Aa: *Økonomisk vækst i Danmark*, bd. 1, København 1976.

Harnow, Henrik: "Tekstilfabrikker i Odense 1835-1935. Et forsøg på at opstille en fabrikstypologi". *1066 - Tidsskrift for Historisk Forskning*, 1-20, 1990.

Jensen, Otto: *Dansk Tekstilarbejderforbund gennem et halvt Aarhundrede*, (u.s.) 1935.

- Johansen, H.C.: *Dansk økonomisk statistik 1814-1980* (Danmarks historie, bd. 9), København 1985.
- Joyce, Patrick (red.): *The historical meanings of work*, Cambridge 1987.
- Knudsen, Caspersen & Nielsen: *Kampen for en bedre tilværelse. Arbejdernes historie i Danmark fra 1800-tallet til 1990*. København 1991.
- Landes, David S: "What do Bosses really do?". *Journal of Economic History*, vol. XLVI, no. 3, 1986.
- Löfgren, Orvar: „Scenes from a troubled Marriage. Swedish Ethnology and Material Culture Studies“. *Journal of Material Culture*. Vol. 2(1) 1997.
- Marglin, Steven: "What do Bosses do? The origins and functions of hierarchy in Capitalist Production. I: André Gorz: *The Division of Labour: The Labour Process and Class-Struggle in Modern Capitalism*. Throwbridge 1976.
- Marx, Karl & Friedrich Engels: "Det kommunistiske partis manifest". I: Samme: *Udvalgte skrifter*, bd. 1, København 1976.
- Marx, Karl: *Das Kapital*, bd. 1, Berlin (DDR) 1977 (opr. 1867).
- Nielsen, Nielsen & Jensen: *Skruen uden ende. Den vestlige teknologis historie*. København 1990.
- Raaschou-Nielsen, Agnete: „Fra forlag til fabrik: produktionsorganisering i økonomisk-historisk belysning“. I: Fl. Mikkelsen (red.): *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. København 1990.
- Thompson E.P: "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism". I: Samme: *Customs in Common*, London 1993, s. 390. (opr. 1967)

Noter:

¹ Bang (1983), s. 93.

² Marx (1977), s. 49. (min overs.)

³ Beregnet som stigningen i Bruttofaktorindkomsten, opgjort i faste priser. Johansen (1985), tabel 10.2.

⁴ Naturligvis giver forskellig baggrund også forskellige muligheder for rent faktisk at købe varerne. Men i princippet får vi alle samme tilbud som forbrugere.

⁵ Ganske vist er det kun Nationalmuseet som er pålagt denne forpligtelse direkte, men det fremgår af bemærkningerne til loven, at den for så vidt angår nyere tid skal varetages i samarbejde med landets øvrige kulturhistoriske museer.

⁶ Floris & Vasström (1999), s. 102.

⁷ Löfgren (1997).

⁸ Raaschou-Nielsen (1990), s. 59.

⁹ Nielsen m.fl. (1990), s. 67-68.

¹⁰ Marglin (1976).

¹¹ For kritikken af Marglin, se Landes (1986).

¹² Harnow (1990).

¹³ Burawoy (1985), s. 39. (min overs.)

¹⁴ Burawoy er dog også, til dels med rette, blevet kritiseret for at negligere de ideologiskabende mekanismer udenfor arbejdet. Se f.eks. Joyce (1987), s. 7-8.

¹⁵ Det som jeg her kalder det abstrakte rum svarer til Giddens' begreb om *place (that) becomes increasingly phantasmagoric*, jvnf. Giddens (1990), s. 19. For mig giver betegnelsen fantasmagorisk imidlertid associationer til noget mytologisk – og konstruktionen af mytologiske rum er jo ikke et specielt moderne fænomen. Jeg foretrækker derfor betegnelsen det abstrakte rum.

¹⁶ Giddens (1990), s. 19.

¹⁷ Biernacki (1994); Giddens (1990), s. 64.

¹⁸ Engelsk: disembedding. Giddens (1990), s. 21ff.

¹⁹ Marx & Engels (1976), s. 29-30.

²⁰ Hansen (1976), s. 303-04.

²¹ Giddens (1990), s. 27.

²² Christensen (1997), s. 13-15.

²³ Thompson (1993), s. 390. (min overs.)

²⁴ Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejdererindringer, acc. nr. 546. Se også Christensen (1995), s. 77-78.

²⁵ Christensen (1997).

²⁶ Citeret fra Jensen (1935), s. 118.

²⁷ Knudsen m.fl. (1991), s. 73-74.

²⁸ Samme, s. 75.